

Müasir tədqiqatçılar keçmiş dövr mütəfəkkirlərinin (Aristotel, Kant və başqalarının) məhdudluqlarını aradan qaldıraraq dialektik əsasda estetik cəhətdən gözəl ideyaların, bütövlükdə estetik mədəniyyətin şəxsiyyətin təkmilləşməsinə kömək etdiyini xüsusi qeyd etmişdir. Gerçəklilyə estetik münasibətin metodoloji mahiyyətini açaraq tədqiqatçılar estetik mədəniyyətin inkişafının onları göstərmişlər. Onlar aydınlaşdırdılar ki,

- gerçəklilyin dərk edilməsi onun hissi qavrayışı ilə başlanır, bununla bərabər idrak prosesi hissi və rəsonallığın vəhdətidir;

- estetik hissələrin əmələ gəlməsi və inkişafının əsasında fəaliyyət durur;

- şəxsiyyətin estetik fəaliyyətinin əsasını insanların maddi həyat şəraiti təşkil edir;

- estetiklik insanların öz ideyalarını uyğun olaraq gerçəklilyin insan tərəfindən dəyişdirilməsinin məqsəd və şəraitinə daxildir;

- estetiklik ümumbəşəri xarakteri ilə özünü göstərir;

- gerçəklilyə emosional hissi münasibət insanda müxtəlif quruculuq məsələlərinə dərin maraq oyadır;

- estetiklik, bütövlükdə insanın mənavi formalaşması kimi, həm praktiki problemlərlə, həm də digər problemlərlə əlaqədardır.

Estetik predmet özünə subyektin müəyyən münasibətini, onun baxışlarını və iştirakını daxil edir. Bunlar obyektiv keyfiyyətlərlə yanaşı onun dəyərini müəyyənləşdirir. "Subyekt" anlayışının fərdin obyektə qarşı fəallığı onun bu fəallığın xarakterinə uyğun olaraq əhvali-ruhiyyəsinə, məqsədini qeydə alır. Eyni bir adam müxtəlif növ fəaliyyətin subyekti ola bilər. Estetik subyekti razılıq-narazılıq hissi ilə mənkləndirilmiş emosional-obrazi təfəkkür, səmərəli mülahizə, anlamaq qabiliyyəti fərqləndirir. Bu qabiliyyət inkişaf etmiş olanda predmeti onun tam halında

anlamağa, onun həyata keçməmiş, inkişaf imkanlarını götür-qoy etməyə, onu ideala müvafiq surətdə tamamlanmış təsəvvür etməyə imkan verir.

Estetikamın çağdaş inkişafı onun predmetini üç əsas aspektdə

sir prosesində və məqsədyönlü tərbiyə nəticəsində cəmiyyətin mənimşənən estetik dəyərləri onun özünün gerçəklilyə estetik münasibətlərinin istiqaməti kimi çıxış edir, estetik qiymətin meyarı və eyni zamanda onun estetik fəaliyyətinin təşkil etməyə imkan verən əsas çevrilir.

Bədi mədəniyyətdə müəyyən olunmuş ictimai əhəmiyyətli norma və sərəvətlərin mövcudluğu estetik fəaliyyət subyekti əqoizm elementlərindən azad edir.

Subyekt özünü estetik

cəhətdən nə qədər sərbəst və orijinal ifadə edərsə, onun "ən böyük sərəvət olan digər adama ehtiyacı" bir o qədər güclənir. Digər adama (adamlara) ünsiyyətdə cəmiyyətin estetik mədəniyyəti formalaşır, fərdin bilavasitə həyəcanının estetik dəyəri yoxlanılır, onun gerçəklilyə estetik münasibətinin orijinallığı və spesifikasiyi ümumi sərəvət kimi təsbit olunur. Fəaliyyət və informasiyanın qarşılıqlı mübadiləsi əsasında həm də gerçəklilyə, yeni dəyər sistemlərinə estetik münasibətlərin yeni prinsipləri formalaşır.

Keçmiş cəmiyyətlərdə estetik subyektin ictimai təbiəti həm mədəniyyətdə münasibətdə və həm də dəyərlərə istiqamət yönümündə müəyyən xarakter daşıyır. Subyektin sərəvətlərə oriyentasiyasının müəyyən xarakteri N.Ç.Çernışevskinin qeyd etdiyi kimi, hətta təbiət obyektlərinə münasibətdə təzahür edir. İctimai hadisələr və proseslərə münasibətdə estetik qiymətləndirmənin sosial şərtlənməsi onun məzmunu üçün vacib və əhəmiyyətli cəhətdir.

K.Marks qeyd etmişdir ki, ictimai praktika "predmet fəaliyyəti" kimi mövcuddur, yəni o (predmet) "insanın hissi fəaliyyəti" (Feyerbax haqqında birinci tezis) kimi mövcud olduğu zaman özünün "ikinci təbiətin" yaradır və bununla da müstəqil mövcudluq tapır və estetik idrakın obyektinə çevrilir.

Problemin əsas çətinliyi ondan ibarətdir ki, burada praktikanın yaradıcı mahiyyətinin düzgün anlaşılması

GERÇƏKLİYİN DƏRK EDİLMƏSİ VƏ ONA ESTETİK MÜNASİBƏT

müəyyənləşdirməyə yardımçı olur. Estetika gerçəklilyin özündə olan estetiklik haqqında elmdir: o həm də insanın dərk edən, yaradan, dəyişən estetik fəaliyyətini öyrənir, bundan başqa estetika incəsənətin əsas qanunlarını ümumiləşdirir.

Estetikliyin təbiətinin obyektivliyi problemi estetik düşüncənin qaynaqları ilə sıx bağlıdır (duyğu, həzz, qiymət). Estetik düşüncənin, dərk in və qavrayışın qaynağı təkə dünya ilə insan arasındakı münasibət deyildir. Ən əsas obyektiv gerçəklilyin özüdür, onun təbiətidir. Məhz buna görə də estetik praktika təkə insanın mahiyyətinin incəsənətdə özünüifadəsi deyil, o həm də estetik düşüncədə idrak vasitəsi kimi çıxış edir, dünyanın obyektiv mövcudluğunun mahiyyətini açır. Buna görə də özünüifadə bütövlükdə estetik praktika deyil, ancaq dünyanın obyektiv estetikliyinin dərkini müəyyən konkret canıdır. Deməli, estetik münasibət ancaq gerçəklikdəki estetikliyin müəyyən bir element olmaqla idrak obyektinin, yəni bütövün tərkib hissəsidir.

Estetik fəaliyyətin və mədəniyyətin subyekti abstrakt fərd deyil, ictimai varlıqdır. O meydana çıxan kimi nəinki hazır sosial münasibətlərlə, eləcə də müəyyən maddi və mənavi nailiyyətlərlə, o cümlədən, əvvəlki inkişaf nəticəsində yaranmış estetik dəyərlərlə rastlaşmalı olur. Bu dəyər insan varlığının obyektiv şərtləri olur və estetik fəaliyyəti üçün əsas rolunu oynayır. Sosial baxımdan qarşılıqlı tə-

tələb olunur. İnsan praktikada gözəllik yaradırmı, yoxsa onun praktik fəaliyyəti sadəcə olaraq gerçəkliyin obyektiv mövcud xassəsini açmağa yönəlmişdir?

Məlum olduğu kimi insan həm dərk edir və həm də yaradır, qurur. Sual oluna bilər. İnsana qədər təbiətin, maddi varlığın estetik xassəsi mövcud olmuşdurmu? Əlbəttə ki, yox! Çünki hər şey insanla başlanır.

Estetik fəaliyyətin obyektə uyğun olaraq səmərəli xarakteri hər bir predmetin estetik dəyərinin təsdiqində reallaşır. Predmetin estetik dəyəri subyektin aşkara çıxardığı və qiymətləndirdiyi obyektiv daxili və xarici əlaqələrin zənginliyi ilə müəyyənləşdirilir. Təbiət, yaxud sosial hadisə predmetinin estetik dəyəri o, nə qədər böyük həcmdə qeyri-estetik sərvətlər əhatə edə və bir yerdə əlaqələndirə bilsə bir o qədər artır.

Elmi-texniki tərəqqinin şəxsiyyətin estetik mədəniyyətinə təsiri problemi müasir estetikə ən azı yəqin olmuş və mürəkkəb problemlərdən biridir. Problemin mürəkkəbliyi şəxsiyyətin estetik mədəniyyətinin son nəticədə bütün cəmiyyətin bütöv inkişafı ilə müəyyən olunması ilə əlaqədardır.

Şəxsiyyətin estetik mədəniyyəti təkcə ictimai münasibətlərlə, cəmiyyətin mədəniyyəti ilə, onun elmi-texniki nailiyyətlərlə şərtləndiyi kimi eyni zamanda onların öz xüsusi fəallığına məhsulu kimi özünü göstərir. İnsan ətraf aləmi təkcə passiv surətdə müşahidə etmir, həm də yaradıcılıqla onun dəyişdirildiyini başa düşür. Deməli, insanın şüuru obyektiv dünyanı təkcə əks etdirmir, eyni zamanda onu yaradır.

Elmi-texniki tərəqqi estetik mədəniyyətin bir sıra dəyişikliklərində səbəkar rolunda çıxış edir. Estetik mədəniyyətin anlaşılmasının çıxış nöqtəsi fərdi yaradıcılıq formasında sosial və mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsidir. Elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında təkcə estetik mədəniyyət deyil, həm də müasir həyat tərzində dəyişir.

Estetik dəyərini, tutaq ki, utilitar yaxud mənəvi dəyərdən fərqli olaraq bu cür "qeyri-spesifikliyi" ona ümumiləşdirici universal xarakter verir. Estetik dəyər heç də əşyanın hər hansı müəyyən keyfiyyətləri ilə məhdudlaşmır.

Estetik dəyər onu təşkil edən predmet keyfiyyətlərinin yüksək dərəcədə gərginliyinin ifadəsidir. Bu "keyfiyyət qeyri-müəyyənliyinin" nəticəsində estetik dəyər həmişə yeni təcrübə üçün açıqdır, onu tələb edir və qabaqcadan duyur. Lakin təcrübəni tamamlamaq və qabaqcadan duymaq qabiliyyətinin özü subyektin aləmə münasibəti ilə şərtlənir və yalnız bu cəhətdən aktual mövcuddur.

Deməli, estetik dəyər dünyaya universal münasibət nəzərdə tutur və universallığı subyektədə formalaşdırır, onu estetik münasibətlər sistemində cəlb edir.

Gerçəklik, bizi əhatə edən aləm, estetik baxımından təbiiyədə mühüm rol oynayır. Tədqiqatçılardan biri obrazlı şəkildə çox sərrast demişdir: gözəllik insan həyatına çoxsaylı qapılardan daxil olur. Günəşin doğmasından, ayılı gecədən, quşların cəh-cəhindən, qumda "şehriqli qala" düzəldən uşağın yaradıcılıq fərəhindən və s. daxil olur. Gö-

zəllik hissirlə daha dönməyə, qloballaşmağa imkan vermir. Kobud, estetik hissirlə inkişaf etməmiş insan nəinki təbiət hadisələrinin və yaxud incəsənət əsərlərinin gözəlliyini duymur, həm də insanın dərdi və sevinci yanından etinasızlıqla, biganəliklə keçib gedir, əsil gözəl olan şeyi saxta olan şeydən fərqləndirə bilmir.

Yaradıcılıq çoxcəhətlidir. Rəssamlıq əsəri və ya kinofilm yaradanlar və yaxud teatr səhnəsində müxtəlif adamların obrazlarını canlandıraraq, zavod sexlərindəki dəzgahlarda gözəl detal yonularla da yaradırlar. İnsan hər işdə ustadır. Ona görə də incəsənətdə olduğu kimi, əmək-də mühüm bir qayda mövcuddur. Təkcə nə düzəltmək deyil, necə düzəltmək də vacibdir.

Göründüyü kimi, estetik fəaliyyətin subyektə uyğun olaraq səmərəliliyi subyektin gerçəkliyə estetik münasibətində və yaradıcılıq fəaliyyəti qabiliyyətində reallaşır. Fərdin estetik münasibəti onun nəyə- təbiət hadisələrinə, istehsal fəaliyyətinin məhsuluna və ya başqa adama orientasiyasından asılı olmayaraq həmişə dialoq xarakteri daşıyır: burada həm başqa fərd, həm təbiət predmeti, həm də şəxsi "mən" insan üçün dialoq münasibətlərinin eyni əhəmiyyəti partnyorlar kimi çıxış edir. Nəticədə estetik münasibətlər arasında şəxsiyyət nəinki predmetin dəyərinə mənimsənmək hesabına, həm də digər şəxslərlə mənəvi zənginliklərin qarşılıqlı mübadiləsi və öz dəyərinin özünün dərk etməsi sayəsində hərtərəfli irəliləyir. İnsanın, canlı aləmin bütün tərəflərinə istiqamətlənən estetik münasibəti ona başqa fəaliyyət sahələrində yaranmış sosial əhəmiyyətli təcrübələrin müxtəlif variantlarını duymaq imkanı yaradır. Bu təcrübə estetik münasibətlər vasitəsilə elə mənimsənilir ki, ictimai ideal şəxsiyyətin daxili imperativ əhəmiyyətini qazanır. Obyektədən və ya şəraitədən kəskin asılılıqdan azad estetik münasibətlər fantaziyə üçün geniş meydan açır, subyektə bərqərar olmuş təfəkkür və davranış stereotipləri çərçivəsindən kənara çıxmaq imkanı verir, insanın idrak və praktik fəaliyyəti üçün evristik bünövrə formalaşdırır.

Həmin bünövrə üzərində qeyri-şablon təfəkkür və yaradıcı situativ darvənş formalaşır və inkişaf edir.

Estetik mədəniyyətin mühüm kateqoriyalardan birinin gözəllik olduğu heç kimdə şübhə doğurmur. N.Q.Çernışevski yazırdı ki, təbiətin müxtəlif aləmləri üzərə gözəl həyatdır, insan və insana həyatı yaxından xatırladandan həyatdır- fikrini ətraflı bir surətdə sübut etməyi mənə ona görə artıq bilərəm ki, təbiətdə gözəlliyi təşkil edən, insanı xatırladandan (və ya şəxsiyyətdən xəbər verən) keyfiyyətdir; sübut edirlər ki, təbiətdə gözəl yalnız ona görə gözəldir ki, insana bir işarədir. Buna görə də insanda gözəlin həyat olduğunu göstərdikdən sonra bir daha sübut etmək lazım gəlir ki, varlığını bütün başqa sahələrində olan və yalnız insandakı və onun həyatındakı gözələ işarə etdiyi üçün insanın gözündə gözəl görünən gözəl də həyatdır.

İnsan gözəlliyə bənzərlikdir, oxşarlıqdır. Yer həyatı gözəlliyi insanın əlindən alıb, gözəlliyə qatan, ona qovuşan insan deyil, çünki o insan imkanlarının bəndini qırır,

göyə yüksəlir. Bir sözlə, Şərq düşüncəsində gözəllik ölməzlik, ölməzlik isə gözəllikdir. İnsanın böyüklüyü Qədim Şərq düşüncəsinə, əslində dar zamana və məkana sığmazlıqdır.

Gözəllik zamansızlıqdır. Gözəllik anlayışı Şərq estetik fikrinin ilkinliyindən tutmuş onun ayrı-ayrı çağlarında üç aspektdə başa düşülmüşdür. Bu üç aspekt mükəmməlin (kamilin) üç aşkarlığı ilə bağlıdır. Mütləq üç şəkildə bəlliləşir. 1) Ruh; 2) Qəlb; 3) Obraz və ya bədən.

Birinci sonsuzdur, ikinci müqəddəslik, üçüncü isə hər ikisinin forma konkretliyidir. Bədənə pərçimlənmiş ruh və qəlb özüne yadlaşır, bu da insanı günah işləməyə vadar edir. İnsan öz ruhuunu və qəlbini çirkəndlir, cismani ehtiras və duyğuların köləsinə, quluna çevrilir. İnsan özünü tanıyır. Mütləq azadlıqdır. Azadlıq isə gözəlliyin ən mühüm atributudur.

Gözəllik həqiqətən əfsanəvi, həyatverici qüvvəyə malikdir. Gözəllik onu yaradanları da, onu qavrayanları da dəyişdirir.

İctimai praktikanın inkişafı və ictimai əmək bölgüsü əsasında, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi peşəkarlaşma baş verir və estetik fəaliyyət mənəvi-praktik bədii fəaliyyətin xüsusi növü- incəsənəti meydana çıxır. Estetik dəyəri utilitar, mənəvi, idrak dəyərlərindən ayrılmaz olan ictimai praktikanın digər növləri ilə əlaqədar estetik münasibətlərin və dəyərlərin istehsalına, onların diapazonunun genişləndirilməsinə və ictimai əhəmiyyətinin dərinləşdirilməsinə xüsusi yönəlmişdir. Əslində incəsənət elə növ estetik fəaliyyətdir ki, estetik dəyərlər özünün mənəvi-predmet ifadəsini burada tapır. Bu isə onların mədəniyyətdə yığılmı imkanını və ümumi əlaqəsini asanlaşdırır. Incəsənətdə estetik dəyər öz predmet varlığını əldə edir, özünü estetik subyektin fəallığına nəzərdə tutan xüsusi işarə-obraz kimi göstərə bilir.

Incəsənətin spesifik estetik fəaliyyət növü olmaq etibarəli bu fəaliyyətin daxili planı və məqsədi kimi estetik münasibəti intensiv inkişaf etdirmək, fərdlərin həyat və sosial təcrübəsinə uyğun gələn yeni, hələ təşəkkül tapmamış estetik dəyərlərə təlabatı qabaqcadan duymaq qabiliyyəti onun estetik mədəniyyətə münasibətdə sistemyaradıcı amili və əsas funksiyasıdır.

Estetik mədəniyyət mürəkkəb, çoxfunksiyalı sistem yaradır. Tarixi inkişaf prosesində onun funksiyaları diferensiasiya olur və ictimai praktikanın müxtəlif sahələrinə aid müstəqil və ixtisaslaşdırılmış sahələrə çevrilir. Onlar bir-biri ilə mürəkkəb koordinasiya və subordinasiya olur və mədəniyyətin fəaliyyətini, onun bütövlükdə sosial gerçəkliklə qarşılıqlı təsirini təmin edir.

Estetik mədəniyyət spesifik daxili qanunlar əsasında inkişaf edir, bununla yanaşı ictimai praktikaya azad çıxış yolu olur.

Estetik mədəniyyətin əsas funksional-struktur elementləri aşağıdakılardır:

a) ictimai idealın sistemləşdirici amili kimi çıxış edən estetik münasibət,

b) bədii sərvətlərin məcmu sistemi,

c) adamların xüsusi dəstəsi- professional səviyyədə bədii sərvətləri istehlak edə və eləcə də cəmiyyətdə onların fəaliyyətini təmin edən ziyalılar,

ç) bədii sərvətlərin toplanması və translyasiyasını, onların estetik münasibətlər sistemində daxil edilməsini təmin edən tirajlama və kommunikasiya vasitələri,

d) dövlətin və bütövlükdə cəmiyyətin nəzarəti altında olan estetik mədəniyyət və estetik təbiiyyəti paylaşdırma və yenidən istehsalat mexanizmləri və təsəlatlar.

Estetik mədəniyyət-ümumbəşəri dəyərlərin məcmuunu əks etdirir. O dünyanın estetik zənginliyi, onun qavranılması, qiymətləndirilməsi, mənimsənilməsi, gözəllik qanunları yaradılan bir fenomendir.

Dünya mədəniyyətinin tipoloji keyfiyyətlərini, müxtəlif ərazilərdə yaşayan və ayrı-ayrı dil qruplarına mənsub xalqların incəsənət və ədəbiyyatlarının inkişafında qarşılıqlı təsir və bəhrələnməni öyrənməkdə elmi fikrin zəngin təcrübəsi olduğu halda milli, regional nəzəri-estetik fikrinin dialektik əlaqədə inkişafının xüsusi tədqiqi təsadüfi xarakter daşıyır və bu sahədə konkret elmi metodoloji əhəmiyyətə yaramamışdır. Dünya xalqlarının iqtisadi, siyasi və mənəvi həyatında elmi-texnika tərəqqi əsrinin doğduğu çoxşaxəli ünsiyyət bədii fikrin tarixi inkişaf yolu haqqında ümumi nəzəri təlimlər yaratmaq dünyəvi elmi qarşısında qoyur. Dünya nəzəri estetik fikrində mövcud dövrün reallıqlarının əks olunması olduqca vacib bir məsələdir.

Müasir ictimai və milli fikirdə mövcud demokratik prinsiplər, ideya-mənəvi dəyərlərə münasibətdə yeni metodoloji mövqədə, rəsonal təhsil və qiymətləndirilmə üsullarından istifadə etməyi tələb edir. Milli, regional və dünya bədii fikrinin inkişafındakı fərdi və tipoloji məqamları, onların şərtləndirən ictimai-fəlsəfi, estetik-kulturoloji amillərin rolunu müəyyənləşdirməkdə və bu zaman "sosial" və "estetik" başlanğıcın yerini düzgün təyin etməkdə müasir kulturoloji konsepsiyaların, o cümlədən estetik mədəniyyət sahəsindəki təcrübənin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

*Apdin ƏLİZADƏ,
fəlsəfə elmləri namizədi, dosenti*

Ədəbiyyat

1. Yaşar Qarayev. Tarix. Yaxından və Uzaqdan. B., 1995
2. Çernışevski N.Q. Sənətin varlığa estetik münasibətləri
3. Mədəniyyətin marksizm-leninizm nəzəriyyəsi. B., "Maarif" 1990
4. Марк К., Энгельс Ф. Сочинения, т.42
5. Дулоханов С.И. Научно-технический прогресс и

эстетическая культура личности. Эстетическое сознание и художественная культура общества. Изд.Московского Университета, 1981

6. Марк К., Энгельс Ф. Сочинение. Т.2
7. Липский В.Н. Эстетическая культура и личность. М., 1987